

Jämlikhet som politisk-temporal kategori

FORSKNING: Hur relaterar olika jämlikhetsideal till sätt att orientera sig mot det förflutna, samtiden och framtiden? Vad innebär det, annorlunda uttryckt, att förstå jämlikhet som en politisk-temporal kategori? Genom att analysera försöken att demokratisera och skapa en mer jämlik skola ur ett historiskt-politiskt perspektiv visar Tomas Wedin varför vi bör omvärdera föreställningen om nyliberalismens intåg som uttryck för ett abrupt systemskifte i Sverige runt 1990-talet.

Av Tomas Wedin, Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion vid Göteborgs universitet, som 2018 försvarade avhandlingen The Aporia of Equality: A Historico-Political Approach to Swedish Educational Politics 1946-2000.

När Carl Bildt tillträdde som statsminister för den nya borgerliga regeringen den 4 oktober 1991 utlovade han att den moderatledda koalitionen skulle genomdriva en valfrihetsrevolution i Sverige. Som ett led i denna strategi drev man året därpå igenom den skolvalsreform som utgör grunden för dagens skolmarknadssystem. Tillsammans med kommunaliseringen av skolans styre som hade genomförts tre år tidigare samt den nya läroplanen från 1994, har dessa reformer i tidigare forskning ofta beskrivits som ett uttryck för ett systemskifte inom svensk skolpolitik. Beskrivningen av ett sådant skifte går ut på att politiken, från att ha strukturerats av en strävan efter att uppnå större jämlikhet, sedan 1994 alltmer kommit att präglas av en strävan efter att utvidga individens valfrihet. I min avhandling argumenterar jag för att denna historieskrivning rörande skolans omvandlingar döljer vissa historiskt och politiskt betydelsefulla drag av kontinuitet i skolpolitiken före och efter reformerna runt 1990. I kontrast till tidigare forskning visar jag i studien hur en viss, med tiden alltmer inflytelserik, form av jämlikhet spelat en central roll i dessa omvandlingar. Jag argumenterar istället för att flera av reformerna runt och efter 1990 snarare bör förstås som en fördjupning av idéer som sträcker sig längre tillbaka i tiden.

Syftet med avhandlingen är att analysera hur idén om jämlikhet som ett skolpolitiskt ideal har artikulerats utifrån ett historiskt-politiskt perspektiv under perioden 1946 till 2000. Jag undersöker hur de varierande sätt som lärare, den enskilda eleven samt undervisningsstoffet har artikulerats i olika skolpolitiska dokument kan förstås som olika politiskt-temporal uttryck för jämlikhet. De undersökta policydokumenten analyseras som uttryck för idéer från sin samtid, genom vilka vi kan urskilja idéer som präglade samhället under tidsperioden ifråga.¹ Med "politiskt-temporal" avser jag de olika sätt som jämlikhet har laddats på temporalt, dvs. hur jämlikhetsidealet implicit eller explicit relaterats till det förflutna, samtiden och framtiden i det undersökta materialet.

Det politiskt-temporal angreppssättet är inspirerat av begreppet *historicitetsregimer* som utvecklats av den franske historikern François Hartog.² Begreppet är ett analytiskt redskap vars syfte är att försöka urskilja de olika sätt som samhällen orienterar sig i förhållande till det förflutna, samtiden och framtiden. Det är också en vidareutveckling av Reinhart Kosellecks begreppspar

*erfarenhetsrum och förväntningshorisont.*³

Avhandlingen består av fyra delstudier: två mer empiriskt inriktade och två teoretiskt orienterade där jag vidareutvecklar de politisk-teoretiska implikationerna av resultaten från de empiriska undersökningarna. Jag visar hur den eftersträvade formen av jämlikhet initialt struktureras av framtiden, parallellt med att det förflutna alltjämt spelar en inte oväsentlig roll, bland annat genom att kulturarvets roll här spelar en mer framträdande roll. Senare, under 1970-talet och framåt, framträder istället nuet tydligare som den strukturerande tidshorisonten. Detta är i linje med hur Hartog menar att framtiden successivt har kommit att ersättas av nuet som strukturerande temporal horisont sedan 1970-talet. Han framhåller hur det alltmer instabila [ekonomiska](#) läget och en begynnande insikt om miljöproblemets omfattning har bidragit till att framtiden som strukturerande horisont, genom dess förvandling från ett löfte till att bli ett hot, krympte under 1970-talet. I kontrast till Hartog visar jag hur även en viss form av individ- och nucentrerad jämlikhet, vilket i min studie kommer till uttryck i ett allt starkare betonande av jämlikhetens realiserande här och nu i elevens omedelbara viljeyttringar, bidragit till att underminera såväl framtiden som det förflutna som strukturerande tidshorisonter i det politiska livet.

LES OGSÅ: [Jacques Rancière - Vrangvillig viten](#) • [Begrepenes verden](#)

Att sätta eleven i centrum

Hur denna förskjutning gick till åskådliggör jag bland annat genom att visa hur idealet att "sätta eleven i centrum" förändrades under perioden. Från att initialt ha definierats som en strategi för att eleven ska kunna tillgodogöra sig mer av undervisningens innehåll, kom det med tiden att alltmer anta karaktären av ett mål i sig. Under perioden 1946 till slutet av 1960-talet artikuleras idealet primärt som en strategi för att få eleverna att lära sig mer, under det att det från och med slutet av 1960-talet framstår alltmer som något i sig värdefullt, som en strategi för att göra skolan mer jämlik genom att stärka elevens inflytande gentemot läraren. Mot denna bakgrund argumenterar jag för att reformerna runt och efter 1990 i flera relevanta avseenden bör förstås som en fördjupning av idealet att prioritera den enskilde eleven, där lärarens roll successivt blivit alltmer personorienterad, med ett ökat fokus på mötet med den individuella eleven i den omedelbara klassrumssituationen. Som den socialdemokratiska regeringen uttrycker det i lärarutbildningspropositionen från år 2000 skulle lärarrollen nu alltmer:

[...] knyts till förmågan att skapa personliga möten. Yrkesuppgifterna blir mer personliga än rollbestämda. Snarare än att överta en roll, eller en tradition, måste varje lärare erövra och förtjäna sin egen roll – och därmed sin auktoritet. Auktoritet är något man skaffar sig i en demokratisk process.⁴

Reformen kom år 2000, då den socialdemokratiska regeringen fattade beslut om att samtliga lärare, från förskollärare till gymnasielärare, skulle läsa de utbildningsvetenskapliga kurserna tillsammans. Med avseende på det jämlikhetsideal som jag urskiljer kan reformen betraktas som

kulmen på ett ideal med rötter hela vägen tillbaka till 1940-talets uttalade mål om att realisera en genomgripande demokratisering av skolan.

Jämlikhet

I syfte att fördjupa vår förståelse för resultaten i de empiriska artiklarna vidareutvecklar jag resonemanget kring de urskilda tendenserna i två teoretiskt fördjupande delstudier samt i avhandlingens avslutningskapitel. En särställning intar här den analytiska kategorin *föreställd jämlikhet* [imaginaire égalité]. Begreppet är hämtat från Alexis de Tocqueville (1805-1859) och dennes reflektioner kring möjligheter och hot i det moderna samhället i *De la démocratie en Amérique*, samt *l'Ancien régime et la révolution* (i synnerhet den förstnämnda).⁵ Denna form av jämlikhet skiljer sig från såväl den "reella", eller distributiva jämlikheten som avser fördelningen av resurser, som den formella, "borgerliga", jämlikheten inför lagen.⁶ Kärnan i den imaginära jämlikheten utgörs av en förväntan att varje enskild individ ska bli sedd och hörd i överensstämmelse med sin egen självbild, i kraft av att utgöra just en okvalificerad enskild individ (i kontrast till de olika roller som individer antar beroende på situation).

I den delstudie som är tillägnad Tocquevilles tänkande lyfter jag fram flera dimensioner i hans reflektioner vilka är av stor betydelse för oss idag. Samtliga är intimt sammanflätade med det som han själv refererar till som framväxten av en föreställd form av jämlikhet i det moderna samhället. Men där Tocqueville tyckte sig urskilja en mer allmän samhällelig tendens i individers sätt att interagera med varandra, visar jag hur detta sätt att föreställa sig individen under efterkrigstidens senare decennier successivt antog karaktären av ett i samhället upphöjt ideal som skolan som gemensam institution förväntades förstärka. Ett uttryck för detta är nedtonandet av kvalitativa skillnader i de skolpolitiska dokumenten, samt betonandet av bemötande och undervisningstekniker på bekostnad av innehållet i undervisningen. Ett annat uttryck är det allt starkare betonandet av att lärarna ska möta eleverna med det konkreta och för eleverna välbekanta. Med avseende på jämlikhet som en politisk-temporal kategori är detta ett uttryck för hur det omedelbart förhandenvarande härigenom tillskrivs en större vikt än såväl det förflutna som framtiden, där nuet är det temporala modus som individen förväntas bli bekräftad i. Begreppets styrka är således att det ringar in och synliggör strukturella förändringar och drag av kontinuitet som lätt förbises i de explicita och implicita höger-vänsterraster genom vilka skolpolitiska förändringar ofta beskrivs i Sverige. Jag argumenterar, annorlunda uttryckt, för att den fördjupade strävan efter jämlikhet i skolpolitiken mot slutet av 1960-talet, vilken har bidragit till ett alltmer nucentrerat förhållningssätt i skolan, bör förstås som ett uttryck för en ideologisk impuls som skär tvärs igenom etablerade föreställningar om vänster och höger.

I avhandlingens fjärde delstudie, samt den konkluderande delen, vidareutvecklas relationen mellan den föreställda, individcentrerade formen av jämlikhet och framväxten av en presentistisk historicitetsregim. Jag fördjupar här de politisk-teoretiska implikationerna av resultaten genom att argumentera för hur [Hannah Arendts](#) reflektioner kring utbildning och politisk frihet tillhandahåller

verktøy for å prøve ut hvordan vi kan tenke kring relasjonen mellom jämlikhet, tid og utdanning. Sentralt er i dette sammenheng begreppet "verld" i Arendts tenkning. Det defineres av henne som den romslige ordning av ting og diskurser som en individ føds inn i og lar seg bakom når hennes tid er forbi. Verlden er på så vis samtidig både den spatiale forutsetningen, vilken "like every in-between, relates and separates men at the same time", og den temporalt utstrakte vev som skapes og underholdes i en offentlig sfære der mennesker har et rom for å engasjere seg i felles saker.⁷

LES OGSÅ: [En inngang til Hannah Arendts forfatterskap](#)

Nære knyttet til Arendts idé om verden er en spesifikk form av mer handlingsorientert og politisk jämlikhetsideal, som skiller seg fra såvel den oven presenterede forestilte jämlikheten som fra de to etablerte kategoriene formell og reell jämlikhet. I kraft av å være rotert i og syfta til å fordypa den politiske jämlikhetens institusjonelle villkor, som er en forutsetning for den politiske jämlikheten mellom borgere, argumenterer jeg for at dette jämlikhetsideal utgjør en fruktbar utgangspunkt for å konstruktivt prøve ut hvordan vi tenker kring relasjonen mellom jämlikhet og skole. Jeg framholder her i særskilt den underliggende temporale dimensjonen i det forestilte respektive det politiske jämlikhetsidealet som gjør at disse i visse samfunnsfærer hamner i konflikt med hverandre. Ett tydelig eksempel på dette er nettopp skolen, der den individ- og nucentrerte logikken hamner på kollisjonskurs med det med verden intimt forknippede politiske jämlikhetsidealet, som forutsetter robuste institusjoner som er kapable å sammenknyta det forflutne, nået og framtiden. Jeg argumenterer således for at det politiske jämlikhetsideal som Arendt reaktiverer, som er intimt sammenfløtet med hennes idé om verden, struktureres av en politisk mer holdbar temporal logikk. I syfte å accentuere skillnaden mellom dette jämlikhetsideal og det som jeg urskiljer i de skolpolitiske dokumentene videreutvekkler jeg resonansten gjennom å vise hvordan de to kan relateres til distinktionen mellom frigjørelse og praktiseringen av frihet.⁸

I kontrast til det sterke betonandet av frigjørelse som prægler hele den moderne tradisjonen av politisk tenkning – såvel de idéer som assosieres med liberalismen som med socialismen – betonar Arendt det i tiden utstrakte praktiseringen av frihet. Hun bygger hermed videre på en type av republikansk tenkning som strækker seg tilbake til [Niccolò Machiavelli](#), [Mary Wollstonecraft](#), Thomas Jefferson, Tocqueville og inn i etterkrigstidens oppgørelser med den moderne framstegsidens potensielt destruktive impulser. Problemet med frigjørelsen er at den ikke på noe vis borgar for en orden præglet av politisk frihet, uten endast å være og kan være negativ, i kontrast til det temporalt utstrakte praktiseringen av frihet.

Distinktionen mellom frigjørelse og praktiseringen av frihet overlapper delvis med den indre dynamikk, eller ekspansivitet, som Étienne Balibar mener at kravet på en politisk orden strukturert utifra *égalité* gir opphav til.⁹ En sentral aspekt av hans resonans er at den moderne samfunnet bærer på en spenning mellom på ene siden en begrensende politisk form (territorialstaten), og på andre siden det oinfriade lyftet om en ideal, absolut *égalité* mellom alle individer. Balibar skiller derfor mellom den fiktive universalism som muliggjøres gjennom den (ofrånkomlig) eksklusivitet

moderna staten som politisk form, och kravet på en ideal universalism där *égalité* är fullt ut infriat. Likheten mellan den expansivitet som Balibar menar karaktäriserar *égalité* och de framhävda skolpolitiska tendenserna, består i att de båda är negerande till sin natur: de syftar till att frigöra genom att undanröja hinder. Det över tiden utsträckta praktiserandet av frihet förutsätter emellertid politiska former inom vilka detta kan ske, och det är här som det paradoxala i de påvisade skolpolitiska impulserna framträder med särskild tydlighet. Snarare än att artikulera och introducera de nya generationerna till den värld vari de fötts in, och verka som en brygga mellan det förflutna och framtiden, har skolpolitiken successivt förskjutits i riktning mot att infria *égalité* som ett omedierat ideal. Det arendtska begreppet världen, och den specifikt politiska form av jämlikhet som detta vilar på, framhäver och kompletterar på så vis en spänning som Balibars distinktion endast vagt indikerar, nämligen spänningen mellan frigörelse och de politiska former och institutioner som praktiserandet av frihet kräver.

Det är detta som utgör kärnan i den apori som inspirerat till avhandlingens titel. Som löfte och strukturerande princip har *égalité* verkat som en vital kraft för skapandet av politisk frihet, men i kraft av att den ytterst slutar upp i en ren negation, alltid frigörelse *från* någonting, är den självupphävande när den inte balanseras upp av ett institutionellt ramverk som värnar det över tiden utsträckta praktiserandet av frihet. Den skisserade spänningen mellan de båda aspekterna av frihet illustrerar på ett klagörande vis den successiva förskjutning som jag urskiljer i avhandlingen. Genom det allt starkare betonandet av individens emancipation från olika i samhället påstått hämmande strukturer, har skolpolitiken bidragit till att underminera de temporalt utsträckta politiska och kulturella former som världen utgörs av, och därmed förutsättningarna för praktiserandet av frihet. "En orms ringar", som Gilles Deleuze mycket riktigt påpekar, är sannerligen "mer komplicerade än en mullvads hål".¹⁰

Avhandlingens huvudsakliga bidrag består på så vis i att den framhäver hur vissa av de impulser som har bidragit till att underminera skolan som en institution i demokratins tjänst, kan spåras tillbaka till den aporetiska spänningen i det moderna samhället mellan att emancipera individen och skapa villkor för praktiserandet av frihet.

LES OGSÅ: [Kamp for frigjøring eller likestilling?](#) • [Från den egna vreden till den andres empati](#)

Noter:

¹ Materialet utgörs i huvudsak av statens offentliga utredningar (SOU), men även propositioner och läroplaner.

² François Hartog, *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps* (Paris: Seuil, 2003).

³

Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (New York: Columbia University Press, 2004).

⁴ Proposition 1999/2000:135, *En förnyad lärarutbildning*, 8.

⁵ Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique 1* (Paris: Flammarion, 1981 [1835]); Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique 2* (Paris: Flammarion, 1981 [1840]); Alexis de Tocqueville, *L'ancien régime et la révolution* (Paris: Flammarion, 1988 [1856]).

⁶ Jämför t.ex. Karl Marx, "The Jewish Question", i Karl Marx and Friedrich Engels, *Collected Works Volume 3: 1843-44* (London: Lawrence & Wishart, 1975 [1843]), 153.

⁷ Hannah Arendt, *The Human Condition* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 52.

⁸ Se bland annat Hannah Arendt, *On Revolution* (London: Penguin Classics, 2006); Hannah Arendt, *Thinking Without Banisters* (New York: Schocken Books, 2018).

⁹ Étienne Balibar, "Ambiguous Universality", *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 7.1 (1995): 146-175; Étienne Balibar, *La préposition d'égaliberté* (Paris: PUF, 2010).

¹⁰ "Les anneaux d'un serpent" [...] "plus compliqués que les trous d'une taupinière", Gilles Deleuze, "Post-scriptum sur les sociétés de contrôle", *L'autre journal* 1 (1999).